

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ: РУСИНИ, РУСНАКИ, УКРАЇНЦІ

Георгій Кожолянко, Олександр Кожолянко

УДК 323:303.4(049.32)

Буркут І. Русинство: минуле і сучасність. — Чернівці : Прут, 2009. — 384 с.

У статті прорецензовано монографічне видання буковинського етнополітолога Ігоря Буркута «Русинство: минуле і сучасність».

Ключові слова: русинство, етнізм, культура, духовне життя, міфологія.

The article researches book Ihor Burkut «Rusinslwo: the past and at present».

Keywords: rusens, ethnonim, culture, spiritual life, mythology.

У світі існує кілька тисяч народів, кожен з яких має свою історію етногенезу. Не завжди можна знайти точну відповідь в історичній літературі про початки того чи іншого народу, про його зміни й етнічні процеси від минуло до сучасності. Через різні обставини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру питання етногенезу українського народу в історичній і етнологічній літературі висвітлено недостатньо. Особливо складним є питання етнографічних груп українського народу (бойків, лемків, гуцулів), які склалися упродовж значного історичного періоду.

Навколо локальної групи українського народу, що зберегла за собою давній загальноукраїнський етнізм «русини», уже протягом більше ста років ведуться наукові й політичні дискусії. Науковці і політики намагаються визначити місце і роль цієї групи в світовій цивілізації. Монографічне дослідження буковинського етнополітолога Ігоря Буркута присвячене русинству — одній з актуальних тем в етнонаціональних відносинах на територіях України.

Громадянські, політичні та науково-теоретичні аспекти етнічних процесів в Україні кінця ХІХ — початку ХХІ ст. дискутуються на сторінках журналів, монографічних видань та в газетних статтях. Особливо це стосується етнічних процесів на Закарпатті. Значною мірою автори публікацій, до кінця не знаючи спеціальної термінології, не розуміючи понять «етнос», «нація», «народ» та їх структури, з позицій партійно-політичних інтересів різних країн, вузькокорпоративних планів, а часто і суб'єктивних інтересів окремих осіб, ведуть

дискусію щодо самоназви локальної групи українців — «русини».

У передмові до книги І. Буркута доктор політичних наук В. Бурдяк, пишучи про русинський рух, зазначила: «Його необхідно ретельно досліджувати і виділяти у цьому русі політичний авантюризм окремих амбіційних осіб та діяльність зарубіжних чинників антиукраїнської спрямованості від копійки й плідної праці народознавців, істориків, філологів, фольклористів» [1, с. 3].

Праця І. Буркута, на нашу думку, а також на думку буковинських істориків (О. Добржанський, П. Брицький), політологів (А. Круглашов, Н. Стрільчук), етнологів (І. Гутковська, І. Воротняк) і навіть фізиків (В. Старик, В. Павлюк), є результатом копійки та наполегливої праці буковинського науковця. Вона є вагомим внеском у дослідження феномену русинства в його історичному розвитку із зазначенням причин його появи в політичному житті сучасної України.

У вступній частині монографії І. Буркут звертає увагу читача на актуальність теми дослідження, вказуючи на загострення дискусії навколо появи в 90-х роках ХХ ст. політичної «проблеми русинізму», яка відрізняється від «політичного русинства» другої половини ХІХ ст., хоча з останнім має генетичний зв'язок.

На думку українських дослідників політична «проблема русинізму», штучно створена для майбутнього порушення територіальної цілісності України, послаблення внутрішньої єдності української нації [2], особливої го-

строти набула в 90-х роках ХХ ст. та в першому десятилітті ХХІ ст., власне, після набуття Україною незалежності. Ужгородський етнолог М. Тиводар ще в 1994 році зазначав: «Політичне русинство народилося в надрах Закарпатського обкому КПРС як альтернатива Рухові» [5, с. 11].

Проблема політичного русинізму в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. стала предметом дискусій політиків, громадських діячів, журналістів та науковців як в Україні, так і поза її межами — у Словаччині, Польщі, Канаді, Росії, Сербії, Молдові. Частина диспутантів вхопилися реанімувати ідеї «політичного русинства» галицьких, закарпатських та буковинських москвофілів другої половини ХІХ ст., за якими проголошувалося існування окремої русинської нації і пропонувалося створення власної держави («Русинська держава») на основі Закарпатської області України та прилеглих до неї територій Словаччини, Румунії, Угорщини, а також Польщі та Сербії.

Особливо варто звернути увагу на сучасні ідеологічні тенденції російської етнологічної науки, згідно з якою русини трактуються як складова частина російського народу.

І. Буркут у вступі до монографії наводить приклад з російських публікацій кінця ХХ ст. щодо проросійського трактування походження русинів. Так, у 1998 році в Москві Російською академією наук (Інститутом етнології та антропології) було видано енциклопедію «Народи та релігії світу», де зазначено, що, на думку дослідників, нащадки корінного населення Карпатської Русі, частково Київської Русі за самоназвою русини, тобто русичі, галицькі і буковинські русини, як мешканці основних історичних регіонів сучасної Західної України, які також проживають у Польщі, Словаччині, Сербії, Франції, США та ін. країнах, незважаючи на довготривале існування у складі різних держав, відірвано від Росії, зберегли російську етнічну самосвідомість, російську мову і православну віру [3, с. 449].

І. Буркут пише, що неважко уявити, як сприймуть свідомі галицькі українці — греко-

католики — те, що московські науковці приписують їм начебто збережену «російську етнічну свідомість, російську мову та православну віру» [1, с. 7].

Далі в монографії здійснено аналіз літератури та джерел з цієї проблематики. Через огляд історичних та народознавчих праць В. Шухевича, І. Франка, Р.-Ф. Кайндля, праць канадського дослідника П. Магочі, чеського слов'янознавця І. Попа, львівського дослідника Є. Наконечного, закарпатського літературознавця О. Мишанича, київського етнолога Г. Скрипник, буковинського історика О. Добржанського подано історію русинства та етноніма «русин».

Автор монографії використав широке коло джерел. Це літописи, повідомлення мандрівників, публіцистичні твори та листи діячів русинського руху, документи та матеріали сучасних русинських організацій, юридичні джерела (конституційні та законодавчі акти в країнах проживання українців-русинів), матеріали періодичної преси різних країн.

При дослідженні русинства автор найперше звернув увагу на історичні аспекти розвитку русинів та русинства, відповідно назвавши перший розділ «Русини та русинство — історичні аспекти», де простежено походження етноніма «русини» та його початкову історію, зародження та розвиток політичного москвофільства, традиційне трактування терміна «русин» та долю етноніма «русин» у роки Першої світової війни. Тут же показано еміграцію русинів до США і Канади.

Щодо походження назви «русини», автор зазначає, що в цьому питанні залишається чимало дискусій і гіпотез, але більшість дослідників, як і сам автор монографії, вважають цей етнонім генетично пов'язаним з терміном «Русь» — в усіх можливих його значеннях (географічному, політичному, етнічному).

Розглядає І. Буркут також варіанти етноніма «русини»: «руснаки» («русняки»), «русські люди» та ін. При цьому наводить погляди вчених різних історичних періодів (лінгвіста Г. Геровського, філолога Г. Костельника та ін.).

Досить важливим у книзі, на нашу думку, є розгляд питання про ототожнення багатьма російськими істориками населення Київської Русі і Росії, ствердження ними генетичного зв'язку між «русинами» та «росіянами» і формування концепції «єдиного русского народа — великоросов, малоросов и белорусов». Автор книги розглядає погляди російських істориків Карамзіна, Погодіна та, спираючись на джерельні матеріали і дослідження різних авторів XIX—XX ст. (російсько-українського етнографа Г. Булашова, американського історика Е. Кінана, українського історика О. Толочка та ін.), доходить висновку, що не можна ототожнювати ні два, ні три східнослов'янські народи як одне етнічне ціле в минулому. Підкреслюється виняткова етноутворювальна роль для російського народу неслов'янського населення Північно-Східної Європи (єрзя, мокша та ін.), фактична асиміляція останніми слов'янського населення і створення на цій основі московського, суттєво відмінного від українського, а з кінця XVIII ст. російського, за назвою, народу.

Цю відмінність відзначали вчені і мандрівники ще в першій половині XIX ст. Автор книги наводить приклад з книги німецького антропогеографа Йоганна-Георга Коля, який у 1838 році, подорожуючи по Галичині і Буковині, відзначив характерні риси українців. Й. Коль зазначав: «їхня мова, звичайно, суттєво відрізняється від великоруської, і це є чимось значущим, ніж відмінність діалектів, але ми все ж дуже часто розмовляли з ними російською мовою. Неабиякі відмінності російських та рутенських кожухів, мабуть, передають приблизний масштаб відмінностей обох народів в одязі, характері та мові» [1, с. 34; 4, с. 55]. До наведеного в книзі прикладу можна додати ще досить наочну рису відмінностей українців і росіян, вказану Й. Кодем: «Рутени також не мають у своєму характері тієї чарівності і привабливості до чужих, як і до великоросів ... колись на рутенській землі все було рутенським: селянин, аристократія, духовенство і навіть князі краю. Ще й досі деякі знатні сім'ї пишуться тим, що ведуть рід від старих князів Галичі. Рутенський селянин повсякчас дбає про

дотримання старих звичаїв, з людьми чужого роду одружується ще рідше, ніж поляки, мадяри, словаки і інші сусідні народи. Перш за все він боїться зав'язати стосунки з поляками, яких, як і росіян, він ненавидить і має до них природну відразу. Як і шляхтичі, він залишався повністю рутенським за мовою, вбранням та облаштуванням» [4, с. 55—58].

У книзі подано аналіз політичного москвофільства від часу його зародження в середині XIX ст. При цьому автор досить ґрунтовно підійшов до з'ясування причин симпатій українців-русинів на західноукраїнських територіях як до російської армії, що в червні 1849 року здійснила інтервенцію в революційну Угорщину, так і до російських військ у період Кримської війни 1854 року. Пишучи про етнічну ситуацію на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст., І. Буркут зазначає: «Етнічний ренесанс у західноукраїнського населення відбувався на фоні приниженого становища цього етносу. На Закарпатті русини, як і раніше, перебували в повній залежності від угорської еліти. Панівні позиції в Галичині зберегла польська шляхта. А на Буковині навіть посилювалися позиції великих землевласників румунського походження, які здійснювали кроки у напрямі румунізації буковинських українців, перш за все через контрольовану ними місцеву православну церкву. Звичайно, ці фактори неминуче повинні були викликати спротив серед русинів, у середовищі яких внаслідок “весни народів” поступово зростала національна свідомість. Проте вона ще не могла чітко оформитися і знайти адекватні орієнтири, тому пошук таких орієнтирів і заводив частину русинів на манівці “єдиного руського народу”» [1, с. 40].

У монографії висвітлено роль передової галицької інтелігенції в розвитку москвофільства. Проаналізовано громадсько-політичну діяльність відомих історичних постатей: Івана Наумовича, Богдана Дідицького, Івана Гушалеви́ча, Якова Головацького, а також про російську спрямованість галицьких товариств «Согласіє» та «Товариства М. Качковського».

Досить об'єктивним є аналіз автором монографії причин активізації і оформлення українського національного руху, починаючи з 60-х років XIX ст. При цьому автор показав, поряд з об'єктивними причинами оформлення українського національного руху, стимулюючи роль для останнього антиукраїнської політики російського царизму в Росії (наступ на українську мову і українське книговидання: Емський едикт, Валуєвський указ).

І. Буркут спробував оцінити роль слов'янофільства кінця XIX — початку XX ст. у справі підкорення слов'янських народів російському. На нашу думку, автору рецензованої книги вдалося показати не лише негативні сторони слов'янофільства стосовно українського та інших слов'янських етносів, а й звернути увагу на об'єктивно позитивні моменти. Він пише: «Але слов'янофільство не варто розглядати лише через призму політичних вимог. Більше того, у жодному випадку його не можна зводити до примітивних політичних схем. Воно було складним і багатогранним явищем, яке залишило значний слід в історії самої Росії, а також в історії інших слов'янських народів. Представники цього напрямку чимало зробили для вивчення російського, українського та білоруського фольклору й етнографії, але трактували зібраний фактичний матеріал, виходячи не з реальних фактів, а з власних абстрактних концепцій» [1, с. 69].

Окремий розділ монографії присвячений формуванню і стану сучасного русинства. Автор книги констатує, що на терені сучасної України русинами твердо і послідовно вважають себе 10 183 особи, які мешкають у Закарпатті й так самовизначилися за переписом населення 2001 року. Етнонім «русин» у наш час використовує частина населення Словаччини, Чехії, Угорщини, Польщі, Румунії, а також нащадки переселенців із Закарпаття і Пряшівщини на терени Сербії та Хорватії. Русинами називає себе частина нащадків переселенців із західноукраїнських земель до Канади, США, Австралії та інших країн. Прибічники політичного русинізму вважають, що у світі потенційно

є 1,6–2 млн русинів. Так, канадський науковець П. Магочі відносить до русинів усе населення Закарпатської області України (977 тис. осіб), частину населення Словаччини, Сербії та Хорватії (більше 160 тис. осіб). Проте, як зазначає І. Буркут у своєму монографічному дослідженні, загальна кількість русинів у світі може сягати трохи більше 100 тис. осіб [1, с. 153–154]. Це до певної міри підтверджується переписами населення у слов'янських країнах, проведених на початку XXI ст.

Для кращого розуміння проблеми русинства автор книги зосередився на розгляді етнологічних питань існування субетносів у середині окремого етносу. Для цього він піддав аналізу етнографічні групи українців — бойків, лемків, гуцулів, які здавна розселилися в Карпатах. Необхідність такого дослідження зумовлена тим, що окремі сучасні дослідники русинів (П. Магочі) вважають, що краще ділити русинів Закарпаття і сусідніх країн Європи не на русинів, бойків, лемків, гуцулів, а за схемою німецьких та угорських учених кінця XIX ст., де карпатські русини поділяються на західну і східну групи.

Автор книги здійснив аналіз особливостей культури цих етнографічних груп, використавши попередні дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, і резюмував, що ці етнографічні групи є невід'ємною частиною українського етносу. І. Буркут пише: «Подібно до бойків і лемків, карпатські гуцули зберігають своєрідні етнографічні риси, але вважають себе невід'ємною частиною українського етносу. Етнонім “русини” в їхньому середовищі поступово зникає приблизно в той час, що і в населення рівнинних місцевостей Галичини та Буковини, тільки з деяким запізненням. Адже архаїчні риси найбільше консервуються в середовищі, що існує замкнено і має слабкі зв'язки з іншими, подібними до себе середовищами» [1, с. 106].

Окремо автор дослідив українців-русинів Сербії, Хорватії, Боснії, Герцеговини як однієї з найдавніших українських діаспор у світі (початок переселення русинів з Карпат і Прикар-

паття припадає на середину XVIII ст.). При цьому найкраще, на нашу думку, досліджено етнічний і культурний розвиток українців-русинів на Дунаї — поселення русинів Бачки і Срему.

Особливо заслуговує на увагу дослідження становища українців-русинів Сербії, Хорватії й Боснії під час балканських воєн 90-х років XX ст. Ми багато знаємо з матеріалів преси та судових процесів над лідерами Сербії та інших балканських країн про «етнічні чистки», переслідування етнічних меншин (переважно мусульманських), а як жилося в цей час українцям-русинам у цьому регіоні світу, якими були політичні орієнтації українсько-русинських громад і їхніх лідерів, відомостей мало. Тому дослідження І. Буркута русинської спільноти цього періоду і цього регіону є надзвичайно цінним.

Окремо автор монографії проаналізував етнічний розвиток і політичне становище українців-русинів Словаччини, Чехії, Польщі, Угорщини, Румунії, Росії та Молдови.

І. Буркут виділив в окремий розділ питання сучасного русинізму: створення русинських організацій, формування русинської політичної міфології, зародження і розвиток сучасного русинознавства та ін.

У кінці книги автор відзначає, що активна стимуляція проблеми сучасного русинства з боку зарубіжних сил проявляється, зокрема, у розгортанні міжнародного русинського руху та координації його діяльності. І. Буркут відзначає тенденцію створення головного центру цього руху в Закарпатті, у м. Мукачевому. При цьому русинський рух проявляється у двох напрямках — рух народознавців, філологів, істориків, краєзнавців, які зацікавлені в збереженні та розвитку духовних скар-

бів автохтонного населення Закарпаття, та рух політиканів сепаратистського характеру, що має зумовлювати диференційоване ставлення українського суспільства до русинства.

З критичних побажань до рецензованої книги відзначимо таке:

— на нашу думку, бажано було б ширше показати роль комуно-соціалістичної ідеологічної машини СРСР 80-х років XX ст. у становленні політичного русинізму, оскільки в праці акцент зроблено переважно на громадських настроях та зовнішніх чинниках щодо становлення політичного русинізму в останніх десятиліттях XX ст. (до проголошення незалежності України);

— фотоілюстративний матеріал, який використав автор монографії, не має прив'язки до джерела походження, відповідно, знижується наукова цінність праці. Правда, до позитиву віднесемо те, що автор намагався максимально подати не публіковані раніше фотографії з життя русинських громад та фотопортрети відомих діячів русинства.

Загальний висновок щодо рецензованої книги є позитивним. Книга І. Буркута дійсно є першим комплексним науковим дослідженням проблематики русинства і може бути корисною для науковців-політологів, етнологів, істориків, філологів, для всіх, хто цікавиться етнополітичними процесами в Україні і світі. Сподіваємося, що вона буде належно оцінена не лише українською, а й світовою історичною та політичною наукою.

Публікація книги І. Буркута «Русинство: минуле і сучасність» є надзвичайно актуальною і потрібною як в Україні, так і поза її межами, зокрема, у сусідніх державах: Угорщині, Словаччині, Румунії, Молдові, Польщі та Росії.

1. Буркут І. Русинство: минуле і сучасність. — Чернівці : Прут, 2009.

2. Мишанич О. Карпато-русинство, його джерела й еволюція у XX ст. // Карпатська Україна. — 1992. — 19 листопада.

3. Народы и религии мира. Энциклопедия. — М., 1998.

4. Німецький учений Йоганн Коль про Буковину та Галичину / передм. П. Брицького, пер. П. Бочан. — Чернівці, 2007.

5. Тиводар М. Політичні та теоретичні аспекти етнічних процесів на Закарпатті XX ст. // Срібна Земля. — 1994. — 12 лютого.